

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Исторически Факултет, Катедра „Стара история,
тракология и средновековна история“
“Институт за докторанти и пост-докторанти
ДИАЛОГ ЕВРОПА”

Лили Грозданова Грозданова

**Римските императори срещу готите на Книва:
политическа митология, исторически документи и
възстановима събитийност**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
шифър 2.2. История и археология (Стара история)

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
Доц. дин Диляна Ботева

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Проф. Василка Тъпкова-Заимова
Доц. д-р Петър Делев

София
2011

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита за присъждане на образователна и научна степен „доктор” на разширено заседание на първичното звено – Катедрата по стара история, средновековна история и тракология при Исторически факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски” на 22. 07. 2011 г.

Дисертацията съдържа предговор, четири части (всяка, от които има изградена вътрешна йерархична структура от тематични единици), заключение, обособена част на използваната литература (тук е включен списък на използваните съкращения, античните и средновековни автори и съвременните изследвания) и три приложения (I. Каталог на папирусни свидетелства за периода 244–253 г.; II. Каталог на юридическите текстове запазени в Codex Iustinianus; III. Карти на епиграфските и нумизматични извори). Общият обем на изследването възлиза на 293 стр.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на заседание на научно жури на 24. 01. 2012 г. от 15 часа часа в СУ „Св. Климент Охридски”, Ректорат, Нова конферентна зала, Северно крило, ет. 2

Материалите по защитата са на разположение на всички интересуващи се в каб. 39, ет. 2, Северно крило на сградата на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски”, бул. „Цар Освободител” № 15.

Настоящата дисертация е логично развитие на магистърската ми теза *„Долна Мизия и Тракия при управлението на император Филип Араб (244–249 г.)”*. Новоформулираната тема изисква да се разшири обхвата на изследването за самия Филип Араб (244–249), както и да се разгледа в детайли управлението и на следващите трима владетели от периода 244–253 г. – Траян Деций (249–251), Требониан Гал (251–253) и Емилий Емилиан (253 г.).

Бих искала да започна с изказване на искрена благодарност към хората и институциите, без чиято подкрепа настоящата работа не би била възможна.

На първо място дължа безкрайна признателност на научния ми ръководител доц. д.и.н. Диляна Ботева. Нейните напътствия и безусловна подкрепа се превърнаха в движеща сила не само за работата ми по дисертацията, но и за цялостното ми професионално изграждане и развитие.

Искрена благодарност дължа и на ръководителя на катедрата по Стара история, тракология и средновековна история при Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски” доц. д-р Петър Делев за безценните му съвети и неизменната му готовност за помощ.

Признателна съм също на “Институт за докторанти и пост-докторанти ДИАЛОГ ЕВРОПА” към СУ “Св. Климент Охридски”, чийто докторант съм от 2009 г. Екипът от изключителни професионалисти начело с доц. Костадин Грозев правят съществуването и дейността на институт „Диалог Европа” не само възможни, но и наистина успешни.

Специална благодарност дължа и на Американския изследователски център в София (The American Research Center at Sofia). Като негов стипендиант по програмата The America for Bulgaria Foundation Fellowship for Advanced Doctoral Students (FADS) 2010 получих възможността да специализирам в Атина в периода 7 април – 7 май 2010 г. в American School of Classical Studies at Athens. Тази специализация беше безценна за работата ми не само с достъпа до богати библиотеки като Blegen, Gennadeon Library and the British School Library, но и с възможността да се запозная със специалисти от различни страни в областта на старата история и историческото познание като цяло. Голяма благодарност дължа на д-р Никола Теодосиев и екипа на ARCS за професионалното им отношение и

всичките грижи положени по време на конкурсния етап, при организацията и осъществяването на специализацията.

Неназовани изрично остават още много хора от Софийски университет „Св. Климент Охридски“, приятелите и семейството ми, чиито имена не мога да изредя, но на които също поднасям своята признателност за подкрепата, съветите и търпението.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА:

ПРЕДГОВОР	9
 ЧАСТ I: ВЪВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ИЗСЛЕДВАНАТА	
ТЕМА.....	14
1. Основни проблеми при изследването на периода.....	16
2. Изворите за времето от 244 г. до 253 г.	21
2.1. Наративни извори	21
2.2. Нумизматични извори	28
2.3. Епиграфски извори	29
2.4. Папирусни извори	30
2.5. Археологически извори	30
2.6. Юридически извори	31
 ЧАСТ II: УПРАВЛЕНИЕТО НА ФИЛИП АРАБ (244–249 г.).....	
1. Възстановима действителност в светлината на комплексните	34
изворови данни.....	34
1.1. Идването на власт и управлението на Филип Араб и неговият син	
Филип Млади.....	35
1.2. Юридическите документи – свидетелствата съхранени в	
Codex Gregorianus, Codex Iustinianus, в писмените и	
епиграфски извори	46
1.3. Монетосеченето на императорското семейство	52
1.4. Краят на управлението на Филип Араб и на сина му Филип млади.	
Проблемът за обстоятелствата около смъртта на двамата	
августы.....	55
1.5. Обобщение	59
2. Балканските провинции Долна Мизия и Тракия при управлението	60
на Филип Араб и неговият син Филип млади.....	60
2.1. Монетните съкровища от Долна Мизия	61
2.2. Монетосеченето в Долна Мизия и неговата историческа	
информация	63
2.3. Епиграфските паметници от периода 244–249 г. от провинция	
Долна Мизия.....	69

2.4. Обобщение на данните от епиграфския и нумизматичен материал от Долна Мизия.....	74
2.5. Монетните съкровища от Тракия.....	75
2.6. Монетосеченето в Тракия и неговата историческа информация.....	76
2.7. Епиграфските паметници от периода 244–249 г. от провинция Тракия	88
2.8. Обобщение на данните от епиграфския и нумизматичен материал от Тракия	98
2.9. Обобщение	98
3. ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУИРАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ КРАЯ НА ФЕВРУАРИ/ НАЧАЛОТО НА МАРТ 244 ДО СЕПТЕМВРИ 249 Г.	99
ЧАСТ III: УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРАЯН ДЕЦИЙ (249–251 г.)	104
1. ВЪЗСТАНОВИМО СЪСТОЯНИЕ НА ИМПЕРСКИТЕ ДЕЛА В СВЕТЛИНАТА НА РАЗНОРОДНИ ИЗВОРОВИ ДАННИ	104
1.1. Провъзгласяване на Деций за август	105
1.2. Управление на Деций и синовете му.....	109
1.2.1. Едикт за всеобщите жертвоприношения.....	114
1.3. Съхранени юридически сведения от периода и тяхната информативност	118
1.4. Монетосеченето на Деций и неговото семейство	122
1.5. Дециевата династия срещу готите на Книва – смъртта на Деций и Херений	126
1.6. Обобщение	131
2. БАЛКАНСКИТЕ ПРОВИНЦИИ ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРАЯН ДЕЦИЙ	132
2.1. Нумизматични материали от Долна Мизия и Тракия.....	133
2.2. Монетни съкровища от двете тракийски провинции	133
2.3. Монетосеченето в Долна Мизия и Тракия	135
2.4. Епиграфските паметници от Долна Мизия	136
2.5. Епиграфски материали от Тракия от периода 249–251 г.	140
2.6. Обобщение на епиграфските и нумизматични данни от	

провинциите Долна Мизия и Тракия	142
2.7. Нумизматични и епиграфски данни от съседните дунавски провинции.....	142
2.7.1. Монетосеченето на Виминациум и Дакия.....	142
2.7.2. Епиграфските паметници от Дакия, Горна Мизия и Долна Панония	147
2.7.3. Обобщение на епиграфските и нумизматични данни от провинциите Дакия, Горна Мизия и Долна Панония	155
2.8. Обобщение на нумизматичните и епиграфски сведения за периода 249–251 г.	156
3. ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУИРАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА КАРТИНА В ПЕРИОДА ОТ СРЕДАТА НА СЕПТЕМВРИ 249 ДО ЮНИ 251 Г.....	157
ЧАСТ IV: УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРЕБОНИАН ГАЛ (251–253 г.)	162
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ИСТОРИЧЕСКАТА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ ОТ ПЕРИОДА В СВЕТЛИНАТА НА ИЗВОРОВИЯ МАТЕРИАЛ	162
1.1. Идването на власт на Требониан Гал и Волузиан	163
1.2. Управлението на новата династия (251–253 г.)	166
1.3. Юридическите документи от периода	173
1.4. Монетосеченето при управлението на Требониан Гал	174
1.5. Краят на управлението на Требониан Гал и Волузиан	177
1.6. Емилий Емилиан (<i>M. Aemilius Aemilianus</i>) (253 г.)	179
1.7. Обобщение	183
2. СВИДЕТЕЛСТВАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРЕБОНИАН ГАЛ И ВОЛУЗИАН В ПРОВИНЦИИТЕ НА ИМПЕРИЯТА	184
2.1. Нумизматични извори за активността на императорите в провинциите	186
2.2. Епиграфски сведения за политиката на императорите по отношение на провинциите	188
2.2.1. Епиграфски паметници за император Требониан Гал	190
2.2.2. Епиграфски паметници за съ-императорите Требониан Гал и Волузиан	194
2.2.3. Епиграфски паметници за император Волузиан	202
2.2.4. Надгробни надписи от провинция Сирия	206

2.3. Обобщение на нумизматични и епиграфските сведения от имперските провинции	210
2.4. Нумизматичните свидетелства от Долна Мизия и Тракия за периода юни 251 – юни/ средата на август 253 г.	210
2.5. Епиграфските сведения от тракийските провинции за периода юни 251 – юни/ средата на август 253 г.	216
2.6. Обобщение на епиграфските и нумизматични сведения от провинциите Долна Мизия и Тракия.....	216
2.7. Обобщение на данните за периода юни 251 – юни/ средата на август 253 г.	217
3. ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУИРАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА СЪБИТИЙНОСТ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ ЛЯТОТО НА 251 Г. ДО ЕСЕНТА НА 253 Г.	218
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	221
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	226
ПРИЛОЖЕНИЯ:	
I. Каталог на папирусни свидетелства за периода 244–253 г.	
II. Каталог на юридическите текстове запазени в Codex Iustinianus	
III. Карти на епиграфските и нумизматични материали:	
I. Филип Араб (244–249):	
I.1. Карта на епиграфските паметници и активните монетарници в Долна Мизия и Тракия	
I.2. Епиграфските паметници от провинция Долна Мизия, датирани в периода 244–247 г.	
I.3. Епиграфските паметници от провинция Тракия през мандата на провинциалния управител Sex. Furnius Publianus	
I.4. Епиграфски паметници от провинция Тракия с липсващи или несигурни хронологически ориентири	
I.5. Активни монетарници в Долна Мизия и Тракия (244–249)	
II. Траян Деций (249–251):	
II.1. Епиграфски паметници от Долна Мизия и Тракия	
II.2. Епиграфски паметници от Долна Мизия датирани през 249–250 г.	

II.3. Епиграфски паметници от Долна Мизия и Тракия без конкретизиращ хронологически ориентир (249–251)

III. Требониан Гал (251–253):

III.1. Активни монетарници в периода в тракийските провинции

Предговор

Времето на войнишките императори е един от най-противоречиво оценяваните периоди в историята на Римската империя. Обхваща годините от края на управлението на династията на Северите (235г.) до идването на император Диоклетиан (284–305г.) на власт. Тенденцията ролята на войската да се увеличава, заложена при управлението на Септимий Север (193–211), с края на династията вече е излязла от контрола на управляващите. Легионите са реалния хегемон на централната власт в този период. Императорът от повелител на тяхното съществуване и дейност, се превръща във функция, резултат от желанието и моментните интереси на войниците. Владетелите са принудени неизменно да стоят начело на войските във военните действия по границите, тъй като войниците лесно пренасочват верността си. Със засилването на позициите на армията, сенатът постепенно е сведен до фракция домогваща се до властта, която не притежава реална такава. Италия губи с ускорени темпове привилегиите и ключовото си значение в имперската провинциална система. Регионализмът се засилва. Произходът вече не е решаващ фактор за развитието на личността в обществото и всеки може да стане император. Легионите постоянно издигат свои избраници за владетели. Те имат кратко управление, а и живот, защото насилието е неизменна част от тяхната смяна. Икономическата система на Империята претърпява сериозни реформи, не всички от които водят до стабилност. Религиозният живот също се изменя. Християнството придобива все по-голямо значение, което има и своите политически последици.

Не по-маловажно е активизирането на външните врагове на Империята. На изток Сасанидската държава е във възход и започва да претендира за римски територии. По същото време зачестяват и нападенията на карпите по Дунавския лимес. Те постоянно застрашават границите и навлизат в имперските земи. През периода сериозни проблеми има и по Рейнската граница с алеманите, както и с племена в африканските провинции. Състоянието на непрекъснато напрежение на няколко отдалечени един от друг фронта изтощава Империята.

Настоящото изследване е посветено на девет години от описания период, от 244 г. до 253 г., които на фона на общоимперската история изглеждат пренебрежимо малък отрязък от време. Но в случая става дума за години, в които са вписани управленията на трима императори: Филип Араб (*M. Iulius Philippus*)

(244–249), Траян Деций (*Gaius Messius Quintus Decius*) (249–251), Требониан Гал (*Gaius Vibius Trebonianus Gallus*) (251–253) и техните съ-владетели. В периода се включва и няколкомесечното управление на Емилий Емилиан (*M. Aemilius Aemilianus*), с когото общият брой на августите от това време нараства на осем. Тези години предоставят възможността да се изследват в зародиш процесите, доминиращи в развитието на Империята през целия последвал период на войнишките императори. Очертават се и тенденции, които обосновават и подготвят прехода към същностно новата епоха – тази на Домината.

Периодът на управление на посочените императори е обединен не само от вътрешните проблеми на имперската система, но и от активизирането на два основни външни фактора. Сасанидските нападения над източните провинции на Империята трайно прекрояват границите ѝ в района на Двуречието. Балканските провинции от своя страна стават обект на нападенията на готските племена. Успешната им офанзива, която достига своя връх под водачеството на Книва, ги превръща в същински катализатор на промени в централната власт на Принципата. Преминаването на управлението от Филип към Деций, след това към Требониан Гал, а впоследствие и към Емилий Емилиан, независимо от конкретните подробности, се извършва именно в хода на сблъсъците на Империята с готите на Книва.

Наличната изворова база оформя няколко проблемни кръга с множество аспекти, които очертават отделни микро – теми. Техният анализ дава опорните пунктове за търсената възможна реконструкция на историческата картина през периода:

I. Управлението на Филип Араб (244–249)

- проблеми на информацията в писмените извори
- теории относно характера и особеностите на управлението на Филип Араб
- сведенията за членовете на императорското семейство и тяхното участие в управлението
- изменения на провинциалната система
- религиозно поведение и вероизповедание на императора
- външната опасност през периода
- начало на чумната епидемия

- конкретни прояви на вътрешната политика на Филип Араб в Балканските провинции засегнати от готските нападения
- въпросите около края на управлението на владетеля и неговия син и съ-владетел

II. Управлението на Траян Деций (249–251)

- особености на изворовия материал
- идеята за „добрите императори” и значението на приемането на името Траян
- ролята на императорското семейство и политическата активност на синовете Херений и Хостилиан
- икономическата действителност в римския свят
- развитие на реформите в провинциалната система
- проблеми на законодателната дейност на Траян Деций
- същност на религиозната политика и т.нар. първи християнски гонения
- влиянието на чумата върху състоянието на Империята
- значението на готските нашествия в балканските провинции за цялостното състояние на Империята

III. Управлението на Требониан Гал (251–253)

- изворова база
- договорът с Книва
- официалната политика на императора към неговия предшественик Деций и сина му Херений
- съвместното управление с представител на предходната власт – Хостилиан, и собствения му син Волузиан, идеята за сливане в единна династия
- конкретни прояви и основни характеристики на управлението на император Требониан Гал
- чумата като фактор в политиката, водена от Требониан и Волузиан;
- значение и последствия от възобновяването на Сасанидските нашествия
- свидетелствата от тракийските провинции за начинанията на централната власт през периода
- значението на постоянното присъствие на готската опасност и ролята ѝ за промените в имперското управление
- идването на власт и управлението на Емилиј Емилиан

Основна характеристика, обща за целия разглеждан период (244–253), е силно застъпената политическа митология. Тя е неизменна част от информацията в писмените извори, а от тях се пренася и в голяма част от изследванията на времето. Митологизирането (съответно – демонизирането) на владетелите се дължи най-вече на силно противоречивите сведения на античните автори. Този факт не намалява възможностите за анализиране на проблемите, а напротив – добавя неочаквани аспекти за изследване. Противоречивостта на наративните извори е реалност, която не може да бъде пренебрегната и лесно преодоляна. Затова изключително важни за пълноценното изследване на темата са първичните извори – нумизматични, епиграфски, папирусни, юридически и археологически.

При нумизматичните и епиграфски извори по темата се открива и възможността за включването на материали от балканските земи, и по-конкретно от провинциите Долна Мизия и Тракия. Така може да се постигне една по-висока степен на разбиране на историческата действителност в тракийските земи, където реално се решава съдбата на Империята през разглеждания период.

Въпросите свързани с готите, техния произход и история са тема на самостоятелни проучвания. Римо–готските взаимоотношения са един от определящите фактори на развитието на късната Империя. В сблъсъците на тези племена с Рим могат да бъдат обособени своеобразни периоди и вълни на нашествия. Един такъв етап намира свой пиков момент именно под водачеството на Книва. Времето от 248 г. до 251 г. е общата рамка на първото по-сериозно противопоставяне на имперските и готските сили. Тези години обхващат няколко последователни нахлувания, които логически и фактологично обвързват управленията на трима римски императори (Филип Араб, Траян Деций и Требониан Гал) и техните съ-августы. В дисертацията основният обект на анализ са тези владетели, тяхното управление и личност. В случая готите на Книва не са обект на изследване в посока на тяхното самостоятелно историческо развитие. Те са разгледани по-скоро като фактор, който определя развитието на императорската власт в съответния исторически момент. Това ги превръща в една от основните външни сили, които катализират вътрешните промени в Римската държавна система.

Паралелно с времевия аспект, името на готския владетел служи като индикатор и за територията, в която са съсредоточени основните събития и голяма

част от вниманието на централната власт през периода. Земите, които понасят най-много поражения от нашествията на откъддунавските племена през 248–251 г. са Долна Мизия и Тракия.

Основен аспект от проблематиката на периода е разминаването между засвидетелстваната от наративните извори представа за съответните императори и картината, която изплува при работата с нумизматичните и епиграфски паметници, както и с юридическите и папирологични документи. Това изкривяване на образа, което преминава и в някои съвременни изследвания, е неразривно свързано с политиката на Империята през съответния и следващите периоди. Монетите, надписите, папирусите и законите запазени от времето на създаването им са преки свидетелства за характеристиките на държавното управление. Именно поради това разбирането на принципите на създаване на историческите документи, произведени от политическата активност на съответните владетели, неизбежно води до развенчаване на някои наложени се политически митове.

Търсената *„възстановима събитийност“*, въпреки смелото си звучение в рамките на едно историческо изследване, всъщност не заявява претенция за откриване на безпогрешната и конкретна действителност на разглеждания период. Този израз визира възможността да се предложи вероятна реконструкция на картината на изследваното време. Оформилата се накрая представа естествено не е лишена от всички условности на една възстановка на миналото, но отчита сведенията, предоставени от разнообразните изворови материали.

Част I

ВЪВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМАТИКАТА НА ИЗСЛЕДВАНАТА ТЕМА

Първата част на дисертационния труд се състои от две глави. Тя има за цел не просто да представи основните въпроси и аспекти на изследването на анализирания период, но и да аргументира и дефинира параметрите на избраната тема и да представи методите и изворите, които са в основата на изследването.

1. ОСНОВНИ ПРОБЛЕМИ ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ПЕРИОДА

Първата глава разглежда проблемите и подхода, през чиято призма те са анализирани в рамките на изследването. Отбелязва се, че побраните години от 244 до 253 не са случайно обединени в един етап. Именно така те позволяват пълноценно да се проследи оформянето и налагането на основни тенденции, които ще се развият през следващите около 40 г. Аргументираният по този начин етап включва управления със сходни характеристики и обстоятелства в тяхното начало и край. Забелязват се общи черти на политическото поведение и решения на владетелите, което от своя страна говори за основните вътрешни проблеми на Империята. Именно в тези девет години ясно се очертават и основните външни заплахи за целостта и съществуването на Римската държава. Северната и източна граници твърдо се налагат като основните два фронта, където постоянно тлее опасността от вражеско нашествие. Сменя се и начинът, по който Рим е възприеман от противниците си. Периодът 244–253 г. е обединен дори от това, че именно частта с биографиите на тримата основни владетели Филип, Деций и Требониан е загубена от текста на *НА*.

Очертават се и основните проблеми по темата: относно представата и познанието за състоянието на римската провинциална система в периода и по-конкретно за значението на тракийските провинции Долна Мизия и Тракия; за началото и съответно продължителността на времето на войнишките императори; по ключовия въпрос за характера и същността на този период и разглежданите години в частност – наличието на криза.

Именно тук е представено разбирането за криза, от което ще изхожда анализът. Под криза в периода би следвало да се разбира състояние, в което обществено-политическите, военни и икономически процеси стават прекалено интензивни и изпреварват темповете на развитие на самата държавната система. В това състояние централната власт е принудена да прави реформи в различни области на имперския организъм без да е в състояние да проведе цялостна политика в тази насока. Кризата през III в. се проявява под формата на сринове на определени елементи от структурата на Империята, но тя като цяло еволюира и оцелява. Безспорни са сериозните проблеми на Рим в периода, но предизвикания от тях ефект не е на разпад, а на динамично развитие към консолидация, което не изключва някои провали в реформаторските начинания. За повсеместна и

всеобхватна криза трудно би могло да се говори, тъй като особеностите на Империята като държавна система не предполагат единство в развитието на отделните ѝ части. Това още по-ясно се забелязва при вглеждането в разнотипните извори от периода.

2. ИЗВОРИТЕ ЗА ВРЕМЕТО ОТ 244 г. ДО 253 г.

Втората глава на настоящата част е посветена на друг основен проблем при изследването на тематиката – състоянието на изворовата база. Повечето автори отчитат липсата на достатъчно на брой и богати наративи и защитават мнението, че това оставя периода недостъпен за историческите дирения. В тази връзка тук се акцентира на богатството от различни типове извори с не по-слаби информативни качества. В шестте подглави е направен преглед както на основните наративни извори, така и на нумизматичните, епиграфски, папирусни, археологически и юридически извори, оценен е техният потенциал и значение за реконструкцията на анализираното време.

ЧАСТ II

УПРАВЛЕНИЕТО НА ФИЛИП АРАБ (244–249 г.)

Втората част на дисертацията е разделена на три основни глави. Основните аспекти от управлението на Филип Араб и сина му Филип млади са интерпретирани през ракурса на разнотипния изворов материал.

1. ВЪЗСТАНОВИМА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ В СВЕТЛИНАТА НА КОМПЛЕКСНИТЕ ИЗВОРОВИ ДАННИ

Периодът на властта на Императора с арабски произход предоставя на изследователите множество теми за проучване и дискусия. Характерно за това време и управление е крайността на мненията и оценките, която битова не само в изворите, но и в съвременните проучвания. Първата глава, в петте си отделни

подтеми, се спира именно на проблемните моменти и исторически парадокси, които могат да се открият в съществуващите реконструкции на периода. Коментирани са въпросите за предполагаемото участие и роля на Филип Араб в убийството на Гордиан III; договорот със Сасанидите и обратният маршрут към Рим след поемането на властта в източните територии; времето и начина на включване във властта, както и ролята на сина му Филип млади, и на съпругата му Отацилия; религиозните предпочитания на Филип старши и значението на празненствата за 1000 годишнина на Рим; възможните причини за политическата митологизация на образа му, неговото целенасочено демонизиране; появата на множество претенденти за властта; реформите и политическите насоки и внушения, който императорът налага. Във връзка с последния посочен аспект от особена важност е информацията от юридическите документи и централното монетосечене на императорското семейство.

Подборът на законите в *Codex Iustinianus*, а и този в останалите източници, говори за ангажираността на императорската канцелария с ясната регламентация на базисните отношения в обществото. Предприемат се конкретни и системни мерки в проблемните области. Запазени са закони, регламентиращи обществените назначения. Те, заедно с информацията за проведените реформи в Египет, не само отбелязват проблема с поемането на *tunera* в периода, но и конкретните мерки, които централната власт предприема за решаването му. Създава се усещането, че политиката и решенията на Филип Араб се базират на изградена цялостна концепция за състоянието и проблемите на Империята. Общото впечатление, което юридическите документи създават за времето от 244–249 г. е за едно осъзнато и адекватно управление. При неговата власт класическото римско право не преживява криза или упадък, а напротив – намира своето приложение и развитие.

Изследването на централното монетосечене от времето на Филип Араб разкрива, че той има изградена представа за нуждите на цивилното население и войската. Опитва се да наложи усещането за стабилност и сигурност на властта и династията си. С тази цел са използвани символи, понятни за всяка от тези две основни социални групи.

Една от характерните черти на кризата от III в. е взимането на императорската власт чрез физическото премахване на стария владетел от новия претендент. Именно недоизказаното, и изглежда - несправедливо - обвинение

срещу Филип Араб, че е убил Гордиан III и така е придобил върховната власт, е основен елемент при изграждането на отрицателния му образ на узурпатор. Самият Филип става жертва на тази порочна практика – факт, оформил отделен проблемен кръг, който също е застъпен в първата глава.

Идването на власт на император Траян Деций (249–251) в резултат от убийството на Филип Араб и Филип син не се подлага на съмнение в научната литература. Все пак около събитията в края на управлението на Филиповата династия съществуват неясноти, които ангажират вниманието на изследователите. Дискусии са точното място и време на смъртта на Филип и сина му, както и конкретната роля на Деций в тези събития. Засега се е наложила идеята, че смъртта на Филип, а и тази на сина му, трябва да е след 29 август 249 г., вероятно около средата на септември 249 г.

Основният извод, до който води прегледът на общото състояние на познанията за Филиповото време е необходимостта от вглеждане в различните източници на информация и търсенето на нови елементи, които да позволят прецизирането на прекалено неясната му историческа картина.

2. БАЛКАНСКИТЕ ПРОВИНЦИИ ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ФИЛИП АРАБ И НЕГОВИЯ СИН ФИЛИП МЛАДИ

Външната опасност е един от основните фактори, определящи развитието на Империята в периода 244–249 г. Филип овладява заплахата от Сасанидите още в самото начало на управлението си и стабилизира източния фронт поне временно. От 245 г. и особено в следващите години до края на управлението на Филип Араб основният фронт, който Рим е принуден да отбранява, е Долнодунавският лимес. Нападенията на готите, активизирани през 248 г., превръщат Долна Мизия и Тракия не само в бойно поле, а и във фактически център на събитията в Империята. През тази година започва цикъл от готски нахлувания в двете тракийски провинции, обхващан целия период 248–251 г. С непосредствената си близост до сърцевината на Римската империя тези набези застрашават самото ѝ съществуване. Без да се преекспонира значението на тракийските провинции за Рим, именно там войските издигат ред кандидати за върховната власт, а трима от тях (Деций, Требониан Гал и Емилиј Емилиан) успяват да я постигнат в рамките на пет години

249–253 г. Готските нахлувания се превръщат в движещата сила на тези процеси. Способността или неспособността на императорите да се справят със заплахата решава тяхната съдба. Филип Араб и синът му се превръщат в първите жертви на тази тенденция. Тракийските земи традиционно остават както извън наративите на античните автори, така и извън интереса на изследователите на периода.

Втората глава на тази част от дисертацията е разделена на девет подтеми и се опитва да възстанови детайлите за състоянието на провинциите и проявите на централната власт там. Поради липсата на достатъчно наративи, данни се търсят в материалните следи, които съответното управление оставя, и по-конкретно нумизматичните и епиграфски материали от проблемните територии, които са първостепенен извор на конкретна информация.

Направените наблюдения върху нумизматичните и епиграфски извори от Долна Мизия водят до няколко извода. На първо място може да се каже, че монетарниците, емитирали монети за Филип, са ограничен брой и са разположени изключително по черноморското крайбрежие и неговия непосредствен хинтерланд (виж Приложение III, карта I.5.). Факт е наличието на сериозни проблеми именно по границите на Долна Мизия от страна първо на карпите, а впоследствие и на готите. В тези военни сблъсъци Филип постига успех през 247 г. с победата над карпите. Това не е отречено дори от негативно настроените към императора извори и съвременни изследователи.

Очертава се и друг момент при анализа на нумизматичния материал. Монетосеченето на градовете Томи и Марцианополис изглежда свързано и с военните нужди на провинцията. Значително по-богатото емитиране за Филип син в сравнение не само с това на майка му Отацилия, но и на баща му Филип, носи допълнителен щрих към възстановяването на ситуацията. В емисиите на младия император се наблюдава голямо разнообразие на типовете. Докато при родителите му титулатурата говори предимно за ранни емисии, то при Филип син появата на титлата август е ясен знак и за по-късно монетосечене – в периода след юли 247 г., когато той получава споменатата титла. Въпреки липсата на еднозначни нумизматични сведения за присъствие на Филип млади на териториите на градовете Томи и Марцианополис, усещането за ключовата роля на младия владетел в района не може да се пренебрегне. Младият съ-император най-вероятно е пряко ангажиран със защитата на най-източните части на Долнодунавския лимес. Така въздигането на Филип син първо в цезар, а след това и в август придобива

реален, прагматичен смисъл и е резултат не само на желание за установяване на династичен наследник от самото начало на новото управление. Ситуацията в Империята подсказва възможността това да е направено, за да се гарантира императорско присъствие на повече от една военновременна фронтова зона, създава се и се поддържа по-силна връзка с войските, за да се гарантира тяхната лоялност към управляващия венценосец. По този начин има възможност да се действа с целия авторитет на императорската власт едновременно на два фронта.

Именно в тази насока говорят и съхранените епиграфски паметници от района. Активността на сина изглежда ясно отразена в надписите. Той не само е честван епиграфски наравно с баща си, но е почитан дори самостоятелно, и то от военни части (виж надпис № 2, с. 70 на дисертационния труд). От своя страна титулатурата му говори, че присъствието му в региона може да се свърже именно със сблъсъка с карпите и събитията между 245–247 г. Според Christian Körner титлата *mater castrorum* е дадена на Марция Отацилия Севера, тъй като придружава съпруга си Филип Араб във войната срещу карпите. Свидетелствата от Долна Мизия подсказват друга възможност, тъй като присъствието на Отацилия в териториите на Долна Мизия изглежда по-скоро обвързано с това сина ѝ.

В монетните съкровища от периода емисиите на Филип са силно застъпени. Освен за нашествията, които предизвикват трезориране, голямото количество на Филиповите монети говори и за интензивния паричен поток към Долна Мизия в това време. Въпреки нарастващата криза при Филип Араб, в провинцията все още има достатъчно големи финансови възможности.

Въз основа на данните от монетосеченето на активните монетарници при управлението на Филип Араб и сина му в Тракия, може със сигурност да се търси присъствието на императорското семейство в провинцията във периода до към края на лятото на 247 г.

Представените епиграфски паметници дават възможност за формулиране на предположение, алтернативно на сега съществуващите, относно контекста на поставяне на надписите и маршрута на Филип на връщане от азиатските територии. Местонамирането на описаните паметници позволява да се предположи, че след като се проследи движението на Филип през Месамбрия, Деултум и Бизия императорът е поел по основната пътна артерия на Римската империя в областта, а

именно Диагоналния път през провинция Тракия. Точно на него са разположени и повечето паметници в чест на Филип и Отацилия. Интерпретирането на комплекса епиграфски и нумизматични данни позволява да се постави и още една спирка от маршрута на Филип Араб към Рим през Балканите, а именно Койла, която изглежда е едно от пристанищата, на които новопровъзгласеният венценосец е спрял. Подобна възстановка би обяснила липсата на Филип син в общите за родителите му паметници; очевидно при тяхното издигане младият владетел все още не е пълноправна част от императорската институция. Това от своя страна води до предположение, че официалната инаугурация на Филип млади и активното му включване във властта не могат да се търсят преди завръщането на Филип Араб в Рим.

Очертава се още един основен проблем – датирането на мандата на управителя на провинция Тракия Sex. Furnius Publianus, по време на който са издигнати преобладаващата част от разглежданите тук надписи и милиарни колони. В литературата се приема, че той управлява през 247–249 г., като тази датировка винаги е предлагана с доза несигурност и условност. В контекста на изложената тук теза за обвързване на въпросните паметници с движението на Филип Араб към Рим непосредствено след поемането на властта, има основание мандатът на провинциалния управител да се предатира така, че да включва времето около началото на 244 г.

3. ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУИРАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ КРАЯ НА ФЕВРУАРИ/ НАЧАЛОТО НА МАРТ 244 ДО СЕПТЕМВРИ 249 Г.

Управлението на Филип Араб (244–249) дълго време е възприемано от изследователите като достатъчно ясно и е вписвано в идеята за лошия владетел, дошъл на власт като узурпатор. Наред с това той бил и слабият император, който управлявал кратко поради личната си неспособност да овладее Империята. Именно той достатъчно лесно се вписва в представата за третото столетие сл. Хр., често описвано с понятието криза. Този факт, съчетан с наличието на достатъчно много сведения в античните текстове, чертаещи контурите на едно лошо управление, още повече затвърждава наложените се постулати.

Едва в последните десетилетия изследователите започват да отчитат отделни несъответствия в така описваната картина. Именно те правят неизбежно преразглеждането на проблема. Нумизматичният и епиграфски анализ ясно говорят за сериозните липси, от които страда знанието за Филип Араб. Малко се знае също за личностите и историческата роля на неговата съпруга Отацилия Севера и синът им Филип млади. Комплексният анализ на многоликите изворови данни за времето на Филип Араб създава усещането за период, който тепърва започва да разкрива историческите си параметри.

В хода на изложението е направен опит да се проследят проявите на централната власт в провинции като Долна Мизия и Тракия, които остават извън историческите наративи за времето на Филип Араб. И в древността, и в съвременните исторически текстове двете провинции са представяни единствено като арена на набезите на карпи, готи и други отвъддунавски племена.

Изглежда Филип Араб идва на власт с одобрението на легионите след смъртта на Гордиан III по време на персийската му кампания. Новият владетел сключва необходимия за Империята в този момент мир с бързо набиращите сила Сасаниди. След като подсигуриява източните територии на Рим, той оставя там като главнокомандващ брат си Приск и тръгва към столицата. По-късно избира същия подход и при управлението на дунавските земи, където оставя контрола на своя тъст (или девер) Севериан. По пътя обратно към Рим Филип се движи през имперските земи по маршрут, който не цели директното и експресно връщане в столицата, а по-скоро преминаването през достатъчно провинциални градски центрове. Това придвижване може да се тълкува като своеобразен начин да легитимира и наложи лично властта си в римските територии, тъй като личното визуално познаване на владетеля в този период на непрекъснати смени в централната власт е важен елемент при укрепването и налагането на престола на всеки нов владетел.

След като получава признание на императорската си титла и от сената в Рим, Филип Араб се погрижва за обожествяването на Гордиан III. Тази политика на адмирации към предишния владетел често се тълкува в научната литература като опит на Филип да оправдае пред институциите на властта и народа собственото си участие и вина за смъртта на обичания, според изворите, Гордиан III. Подобно оправдание едва ли е било необходимо, като се има предвид, че в периода

възкачването на престола чрез насилие не е изолиран прецедент. Още повече, че предполагаемото извинение идва едва след като Филип вече се е наложил като главнокомандващ. Обожествяването на Гордиан III може би трябва да се тълкува по-скоро като опит да се подчертае сравнително плавният, с оглед условията, преход между двамата владетели, който не включва конфликт за властта между тях.

Стабилизирането на централната власт се превръща в основна задача на Филип. Той осъзнава нуждата от личното присъствие на владетеля начело на непостоянните войски. В ситуацията на няколко активни фронта, в която се намира Империята, това може да стане само, ако императорската институция придобие колегиален, вместо едноличен характер, който се оказва крайно нефункционален при конкретните условия. В този контекст Филип Араб въздига, вероятно още към средата на август 244 г., шест-седем годишния си син в съ-владетел с титлата цезар. Около юли 247 г. Филип младши става и август. По този начин се подготвя и възможността бъдещият преход във властта да се извърши плавно. Централното монетосечене от своя страна ясно свидетелства за усилията да бъде изградена представата за силна и стабилна династия. Императорът обожествява баща си и преизгражда родния си град в романизиран стил, отново воден от желанието да обоснове по традиционен начин присъствието си във властта. Тези действия не са самоцелни. Чрез тях се търси връзка с римските традиции, което ясно се вижда и в титулатурата на августата, следваща принципите, заложили още от Марк Аврелий и Фаустина, но развити в максимална степен от династията на Северите и сирийските императрици. Придържайки се към идеята за традиционната стабилна династия, Филип Араб търси скрепващ елемент, който да бъде в състояние да се противопостави на сериозните, вътрешни и външни заплахи, пред които е изправена Империята. В политиката, която води, той умело си служи със символика. Именно по тази причина организираните празненства в чест на хилядната година от основаването на Рим през 248 г., въпреки кризата, са превърнати в символ на новото начало, новата епоха, в която Империята навлиза.

Юридическите документи запазени от периода свидетелстват, че императорът има ясна представа за състоянието на подвластните му територии. Постановленията му са доказателство, че цели да постигне стройна регламентация на обществените взаимоотношения, като се започне от тяхната база – семейните

дела. Филип Араб очевидно осъзнава необходимостта от промени на всички нива на имперската система. Съдаването на няколко локални властови центрове, което се наблюдава при включването на Севериан и Приск във властта, може да се обвърже със стремежа за приближаване към конкретните проблеми и интензификацията на техните решения. Тази политика е своеобразно продължение на тенденции, съществуващи още при Гордиан III.

Реформаторска дейност на Филип е засвидетелствана и от папирусите, и епиграфските паметници, в които се откриват данни за промени в административните и провинциални структури в Египет и източните провинции. Той съумява и да проведе различни по мащаби строежи и ремонтни дейности по пътната инфраструктура не само на изток и във връзка с реконструкцията на родния си град, но също в Рим, в западните и особено в тракийските провинции.

Управлението и всички инициативи на Филип Араб протичат в условията на тежки външнополитически изпитания за Империята. Освен непрекъснато нарастващата опасност на изток, която той овладява поне временно още в началото на управлението си, постоянна заплаха представляват и нападенията на откъддунавските племена. Победните титли на императора недвусмислено свидетелстват за това, че той успява поне временно да ги отблъсне. Като особено успешна се оценява войната му с карпите завършила през 247 г. Въпреки това именно в рамките на неговото управление Рим се сблъсква с противника, който буквално ще определя съдбата на Империята през следващите десетилетия – готите. През 248 г. Филип спира плащанията към съседните готски племена и това отприщва тяхното недоволство и агресия. Под водачеството на Острогот (реален или легендарен) те буквално заливат и опустошават териториите на Долна Мизия и Тракия. На база анализа на многобройните монетни съкровища от периода I. Touratsoglou успява да представи изключително ясно мащабите и посоките на нахлуване на готите. Те навлизат от североизток, преминават през цялата територия на Долна Мизия и по два основни маршрута, на югозапад и югоизток, през старопланинските проходи нахлуват в Тракия. Картирането на монетните съкровища показва, че цялата сила на готското нахлуване е съсредоточена в двете тракийски провинции. С нападението от 248 г. вътрешните територии на Империята за пръв път трайно се превръщат в обект на чужда агресия и продължителни военни действия.

Идеята, че император Филип Араб води осъзната, адекватна и комплексна политика, е ясно проследима в разнородните извори. Въпреки това стремежът на владетеля към стабилизация не успява да изкорени един от основните елементи на кризата – прекалената власт на армията и активната ѝ намеса в политиката. Именно това води до появата на нови претенденти за престола, издигнати от собствените им легиони, като Пакатиан на Дунавския лимес и Йотапиан на изток. Тази заплаха за централната власт е пряко обвързана и с новата активизация на готските племена през 248 г. Така отново се стига до познатия вече сценарий: Деций, изпратен от Филип Араб да стабилизира Долнодунавските провинции, е обявен от легионите си за император. В последвалия сблъсък Филип и синът му са убити (ок. средата на септември 249 г.), и на власт идва новият избраник на войските.

Така изглежда управлението на Филип Араб, чиято реконструкция е изчистена от иначе натрапващата се отрицателна оценка за присъствието му във властта. В същото време тази ре-интерпретация няма за цел да го представя за безгрешен или идеален владетел.

ЧАСТ III: УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРАЯН ДЕЦИЙ (249–251 г.)

Третата част на дисертационния труд анализира времето на император Траян Деций (*C. Messius Quintus Traianus Decius*), който е типичен представител на войнишките императори, и обосновава възможно алтернативно разбиране на неговото управление.

1. ВЪЗСТАНОВИМО СЪСТОЯНИЕ НА ИМПЕРСКИТЕ ДЕЛА В СВЕТЛИНАТА НА РАЗНОРОДНИ ИЗВОРОВИ ДАННИ

Първата глава интерпретира основните проблемни моменти от цялостната представа за управлението на Деций и неговото семейство. Разглеждат се неговия произход и кариерата му преди да стане император; хронологията на властта му, влизането в нея на синовете му и техните задължения като съ-императори, ролята и

ангажираността на съпругата Херения Етрусцила в управлението, политическата визия на Деций и смисъла на предприетите реформи (специално тази в религиозната област), цялостния образ на принцепса и неговата власт. Сложността на проблемите личи от крайно противоположните оценки за него – от добър владетел до неопитен и дори глупав войн.

При липсата на достатъчно наративни свидетелства за управлението на Деций, особен интерес представляват съхранените юридически документи от периода. В *Codex Iustinianus* са запазени 8 документа. Датираните законови актове са издадени в периода ноември 249 – декември 250 г. Повечето са от времето на самостоятелното управление на император Деций, т.е. от септември 249 г. до средата на 250 г. или ранния септември. Предпоследните два закона, датирани от юни до декември 250 г., са издадени заедно със синовете му Херений и Хостилиан. Това ги прави важни опорни точки при опитите да се изгради хронология на управлението на Деций и семейството му.

Сред акцентите в това законодателство се очертават паричните и имуществени взаимоотношения в обществото. Това би могло да свидетелства за желанието на императора и неговата канцелария да въведе ред във финансовата система на римското гражданство, в период който се характеризира с нестабилното си икономическо състояние. Малкият брой на съхранените рескрипти не позволява правенето на генерални заключения, но все пак подсказват кои части от юриспруденцията са най-пълноценно развивани през периода.

Централното монетосечене на император Траян Деций и семейството му ясно отразява политическата му програма. През периода се отчита известно влошаване на качеството на монетите. Вероятно за да се стабилизира системата са въведени два нови стандарта – двойния сестерций и семис. Наблюдаваният процес на препечатване на стари денарии, предимно от периода на Северите, в антониниани дава основание да се твърди, че вероятно двете парични единици вече са се изравнили като стойност. Със символиката, която подбира в монетосеченето, Деций отдава почести на семейството си и ясно заявява намеренията си да установи своя династия. Появяват се монети, внушаващи изобилие и стабилност, които са общи за различни членове от семейството. Антиохийското им монетосечене като цяло повтаря типовете на централната римска монетарница, но най-характерните *Genius Exercitus Illyriciani* и *Dacia* липсват. Регионалните особености говорят, че тенденциите в монетосеченето налагани от Рим се следват,

но с известни отклонения. Конкретно за Траян Деций е засвидетелствано централно монетосечене и в Медиоланум.

Смъртта на Деций и сина му Херений идва в условията на кулминация на готските нашествия в периода 248–251 г. В тракийските земи Империята понася удар, който ѝ причинява непоправими щети. Там тя губи не просто двама императори, но е разбит и митът за нейната непобедимост.

В изследванията традиционно се е наложила идеята за два етапа на готските нашествия през 248–251 г. Според тази реконструкция готите водени от Книва са активни в Долна Мизия и Тракия в 250 и 251 г. Въпреки силното ѝ присъствие в научната книжнина, вчитането в изворите създава усещане за проблематичността ѝ. Тя предполага присъствие на готите на имперска територия в продължение на повече от половин година, като цялата активност на двете страни в конфликта е съсредоточена в начален кратък период. Въпреки че настъпва зима, очертаващото се бездействие в следващите месеци до април–май 251 изглежда странно. Остава отворен и въпросът как точно готите презимуват на римска територия. Освен, че в изворите не се откриват податки за такова присъствие предложеното оставане във Филипополис е свързано с неясноти. Изворите свидетелстват за пълното опустошаване на града, избиването на много жители и пленяването на голяма част от останалите живи. Ще рече, че на готите им се е наложило да прекарат зимата като се подслонят в разрушен град и контролират голямо количество пленници на вражеска територия. Изворите не оставят впечатлението изтеглянето от града да е станало много след ограбването му. През целия този период изглежда, че римските войски бездействат. Странна е и пълната липса на информация за активността на Херений, за когото се предполага, че е изпратен със сериозен военен контингент в проблемните балкански територии още в началото на конфликта през 250 г. Проблем остава и защо младият цезар е получил титла август едва в средата на 251 г. малко преди финалните сблъсъци и смъртта му, особено след като тогава вече повече от половин година не би трябвало да е постигнал успех в сраженията срещу готите.

Тези проблеми налагат необходимостта от една по-различна хронология на събитията. Такава е предложена, но остава по-малко популярна засега. Според нея в периода 248–251 г. се наблюдават три отделни вълни на нападения в тракийските провинции на Империята, съответно през 248, 250, 251 г. Първата е при управлението на Филип Араб, но тези от началото на 50те години всъщност

определят облика на властването на Траян Деций. Около средата на 250 г. империята е нападната от готи, карпи, тайфали, астринги и певки. Третата вълна от „варварски“ нашествия, според аргументираната алтернативна хронология, се е развила през 251 г. и именно тя е водена от Книва. В началото на годината два готски отряда навлизат в римските територии. Единият, начело с Книва, се придвижва и участва в сблъсъците при Еусция (Нове или Ескус) и при Никополис ад Иструм, а след като е прехвърлил Хемус – и при Бероя. Другият отряд опустошава Мизия, след което минава през Хемус, навлиза в Тракия и обсажда Филипополис. След като и Книва се присъединява към обсаждащите, градът пада и е опустошен. Готите веднага започват изтеглянето си на север с всичко придобито по време на нашествието. През лятото на същата година се сблъскват с Деций при Абритус. Така предложената хронологията внася по-голяма динамика в развитието на събитията от 250 и 251 г., с която отпадат много от поставените по-горе въпроси.

Финалната битка почти единодушно се датира от изследователите през юни 251 г. Сблъсъкът при Абритус, близо до съвременния Разград, завършва със смъртта на двама римски императори.

2. БАЛКАНСКИТЕ ПРОВИНЦИИ ДОЛНА МИЗИЯ И ТРАКИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРАЯН ДЕЦИЙ

При управлението на император Траян Деций значението за Рим на балканските територии, особено на Долна Мизия и Тракия, изглежда ясно открито. Интензивността на готските нашествия и последвалите ги събития в тези земи ги поставят в центъра на изследванията на авторите работещи по темата, но реконструкцията остава съсредоточена върху хронологията на битките и споровете около етапите на нашествията през 248–251 г. Познанието за цялостното управление на Деций и съ-владетелите му в лицето на неговите синове, страда от липсата на пълнокръвна картина и в тази насока е съсредоточен анализът, представен във втората глава.

Огромният брой монетни съкровища от това време не биха могли да са резултат от просто съвпадение. Пряката им връзка с нашествията на карпите и готите през 250–251 г. е неоспорима, което ги прави основен извор за обхвата и

посоката на вражеските действия на юг от римския Дунавски лимес. В територията на Долна Мизия са открити 51 съкровища, заровени в земята най-вероятно именно през тези две години, докато в провинция Тракия техният брой е 21. Тяхната многочисленост е безспорно доказателство за масираността на набезите през въпросните две години. Особено впечатление за периода правят и респектиращите им размери (от Плевен – над 4 000 монети, от с. Река Девня – при откриването са ок. 100 000, от които 82 428 са въведени в научно обръщение).

Териториите на двете балкански провинции се превръщат в основната сцена, където на практика протича голяма част от управлението на император Траян Деций. Неговото присъствие там е сигурно документирано, но местното монетосечене би могло да даде повече детайли за политическите му прояви в района. Липсата на емитиране за Деций, неговите съ-владетели и синове Херений Етруск и Хостилиан, както и за съпругата му Херения Етрусцила, би могла да бъде не по-малко значима и информативна. Именно такава впрочем е и ситуацията в Долна Мизия и Тракия, където по време на управлението на Дециевата династия няма нито една действаща монетарница. Не би могло да има никакво съмнение, че липсата на емисионна дейност в рамките на Долна Мизия и Тракия отразява напрегната ситуация в района през разглежданите години. Вероятно активността на отвъддунавските племена през 248–251 г. прави емитирането в двете провинции невъзможно начинание.

Именно във връзка с липса на местно монетосечене би могло да се търси обяснение за появата на огромни като състав монетни съкровища. Находката с антониниани от с. Река Девня (Марцианополис) и други – значително по-малки от нея, но все пак с впечатляващи размери, като тези от Плевен и София – вероятно имат отношение и към липсата на провинциално монетосечене в района. Много е възможно те да са свързани с концентрирането на военни части там. Очевидно е, че съкровища с такива размери не биха могли да бъдат лична собственост на отделен човек.

Четиринадесетте надписа от Долна Мизия, въпреки несигурното си датиране логично принадлежат по-скоро на най-ранния период от управлението на Деций. В тях той се появява като самостоятелен държател на властта. Този факт би могъл да свидетелства за личната му ангажираност с тези територии, но също така може да се разглежда и само като потвърждение за ранната датировка. Тя е в съгласие и с идеята, че милиарните колони се появяват в резултат на отремонтирането на

пътната система в региона, което би трябвало да принадлежи на времето преди началото на готските нашествия през 250 г.

Наличието засега само на два надписа от провинция Тракия не позволява да се направят категорични изводи, но няколко акцента все пак се открояват. Прави впечатление например, че и двата надписа са от северозападната част на провинцията. Очевидно е също значението на августата Херения Етрусцила в района. Нейното име е засвидетелствано не само заедно с това на съпруга ѝ, но и самостоятелно. Тя, следвайки традицията наложена още във втората половина на II в., носи титлата *mater castrorum*. Това би могло да свидетелства за съпричастността ѝ към военната активност на нейния съпруг. Може да се допусне също така, че Етрусцила вероятно е в Тракия, именно в контекста на сблъсъците с отвъддунавските племена 250 – юни 251 г., когато Деций, а от определен етап и Херений Етруск, са ангажирани там.

Важни за реконструирането на периода са нумизматичните и епиграфски паметници от съседните провинции Дакия, Горна Мизия и Долна Панония. Монетосеченето на Дакия и Виминациум в Горна Мизия свидетелства за сериозното значение, което двете провинции имат за императорите от периода. Изглежда емитирането е изтеглено към тях, тъй като, макар и да са засегнати в известна степен от отвъддунавските нашествия (особено Дакия), двете провинции не са в епицентъра на основните и най-разрушителни действия на готите и техните съюзници карпите.

Появата на персонификациите на Горна Мизия и Дакия, и свързаните с тях символи на благоденствието и стабилността силно контрастират с иначе войнствените внушения, които са сякаш по-характерни за централното монетосечене. Несъмнено емисиите с персонифицирани провинции, които се налагат или доразвиват именно при управлението на Траян Деций, свидетелстват за ангажимента му към тези територии. Появата на Виктория в съответното монетосечене на Деций насища с допълнителна информация картината от района на балканските земи с внушението за военни сблъсъци и удържани победи.

Надписите също говорят в тази насока. Впечатление прави не само грижата за пътната инфраструктура на региона, засвидетелствана чрез новопоставените милиарни камъни. Допустимо е да се твърди и сериозно присъствие на членовете на императорската фамилия в провинциите Дакия, Горна Мизия и Долна Панония. В надписите и милиарните колони е честван не само Деций, но също и съпругата

му Херения Етрусцила, и по-големият им син – цезар Херений Етруск. Младият цезар и неговата майка биват почетени и самостоятелно, и то от военни части. Това идва да покаже развитието на политическа линия на пряко ангажиране на членовете на императорското семейство във властта, засвидетелствана още при Септимий Север и неговите синове, но наблюдавана и при налагането на династията на Филип Араб. Очевидно е силното присъствие в проблемните територии не само на Траян Деций и августата Херения, но и на младия цезар Херений Етруск. Неговата активност веднага след издигането му за цезар изглежда обвързана на първо време с провинция Долна Панония. Подсказаната от сведенията на Аврелий Виктор идеята за изпращането на Херений в проблемните територии заедно с войските, въздигнали баща му, би могла да се уточни чрез обособяването на поне два етапа. Епиграфските свидетелства именно от Долна Панония наистина потвърждават присъствието на младия цезар там. Те доказват и верността на местните военни части, които са в основата на въздигането на Деций за император. Вторият етап от политическата активност на Херений Етруск изглежда вече е обвързан с турбулентните събития в долномизийските и тракийски територии, където той действа заедно с бащата – император.

Наличните изворови данни от разглежданите провинции характеризират политиката на Деций в целия балкански регион като адекватна в голяма степен на новооформената се ситуация.

3. ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУИРАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА КАРТИНА В ПЕРИОДА ОТ СРЕДАТА НА СЕПТЕМВРИ 249 ДО ЮНИ 251 г.

Поради нарастващото напрежение в областта на Долнодунавските територии Деций получава назначение от Филип Араб в региона. Вероятно е изпратен там с широки правомощия и мандат да управлява едновременно няколко проблемни провинции, или поне има командни права върху военните им контингенти. Идеята за едновременното назначение в няколко отделни провинциални единици в Долнодунавския регион, всъщност не е прецедент в римската история, и в частност в периода на управлението на Филип. Явлението се забелязва още през втората половина на II в., но в периода 244–251 г. изглежда се налага като практика. В проблемните райони е назначавана личност, която да обединява военния и

управленчески контрол върху цялата засегната територия, дори когато тя е в различни провинции.

След като поема назначението и пристига в Долнодунавските земи, Деций бързо бива акламиран за император от войските. Този акт сам по себе си не е изненада. Изглежда основният критерий, според който легионите от периода си издигат претенденти за властта, е това кой разбира и би симпатизирал на специфичните нужди на конкретните военни части. В този смисъл личността на Деций вероятно е своеобразен катализатор за повторното надигане на долнодунавските легиони след елиминирането на Пакатиан. Новият пратеник на императора е роден в Долна Панония. Епиграфски е засвидетелстван като управител на Долна Мизия през 234 г., което го прави повече от подходящ според изискванията на войската. Много е вероятно тази възможност да е била напълно предвидима както за самия Деций, така и за Филип Араб. Остава въпросът защо все пак действащият император е взел това опасно решение. Отговорът вероятно се крие в обстоятелствата и многобройните проблеми, които Филип има – на изток със Сасанидите, на север с готите, размириците в Александрия и не на последно място върлуващата в Рим чума. Изглежда, че грешката не е в самото решение да изпрати човек, който да бъде представител на централната власт в целия проблемен район, а в подбора на съответната личност.

Въпреки, че изворите настояват на нежеланието на Деций да приеме назначението и последвалата го императорска власт, неговите действия показват, че всъщност той е бил добре подготвен за ставащото. Ако сведението отразява реална демонстрация от страна на Деций на воля да не приема предлаганата му позиция, то става дума по-скоро за ритуален акт от типа на *recusatio imperii*. Много е вероятно това му нежелание да поеме предлаганата му власт да се дължи на факта, че осъзнава, че така би поел върху себе си прекалено голяма отговорност. След като повежда войските си към Рим и отстранява предшествениците си вероятно още към края на септември 249 г., Деций е във столицата, където бива признат от сената. Веднага след това пристъпва към изпълнението на стройна политическа програма за развитието на Империята. Подобно на предшественика си, той е участвал в управлението преди сам да поеме властта и има ясна представа за състоянието на държавата. Именно този опит му позволява още от късната 249 г. да води осъзната и целенасочена реформаторска политика в много направления на държавния живот – структурно–административни, икономически и религиозни.

Издаденият вероятно още същата година едикт за жертвоприношенията свидетелства за организаторските му качества. Въпреки последвалото гонение на християнската общност, реформата успява да проведе унифицирана, силно административна по изпълнението си, но изначално религиозна по същност, акция. За пръв път ясно се очертава идеята за единност в имперската религия, която е неизменен елемент от усещането за общност и вяност към държавата сред римското население.

Едно от първите решения на новия владетел е да приеме когномена Траян и така да оповести пред Империята политическата си програма. Чрез този когномен Деций засвидетелства също моралните устои и качества, към които ще се придържа. Така той легитимира властта си без всъщност да заявява мнима генеалогична връзка с успешния император Траян.

Деций осъзнава постоянната външна опасност и провежда възстановителни и укрепителни дейности върху пътната и отбранителна инфраструктура по границите на империята. Те са в постоянно напрежение на север заради готите и техните съюзници, а на изток заради Сасанидската империя. Изворите съобщават също за проблеми в Африка и германските провинции.

Именно напрегнатата ситуация в Империята и необходимостта да стабилизира централната власт дават основание на Деций да пристъпи към налагане на собствената си династия. Епиграфските и нумизматични материали показват, че съпругата му Херения Етрусцила има активна роля в управлението и пред обществото още от идването на Траян Деций на власт. През 250 г. и двамата им синове са включени във властта с титлата „цезар“. Комбинираните сведения от епиграфски, нумизматични, юридически извори и папируси подсказват възможността това да е станало почти по едно и също време, или едновременно. Като възможна датировка на тези събития се приема месец септември, във връзка с *dies imperii* на бащата Деций.

Приблизително по това време Империята се сблъсква с готите, които буквално ще решат съдбата ѝ през 250–251 г. Изворите позволяват да се обособят две отделни нашествия. През 250 г. карпи и готи нахлуват в Дакия и Долна Мизия начело с Аргаит и Гунтерик. Тогава може да се датира и обсадата на Марцианополис. Деций постига успехи на този етап и нападателите се оттеглят, а той получава титлата *Dacicus maximus*. На следващата 251 г. започва още по-опустошителното нахлуване с основна движеща сила готите водени от Книва.

Именно в тази връзка в долномизийските и тракийски територии изглежда е изпратен младия Херений, който получава и титлата август, засвидетелствана в централното римско монетосечене. Деций също идва в проблемните провинции. Първоначално готите търпят от императора и неговия легат Требониан Гал поражения при Еусция (Нове или Ескус) и Никополис ад Иструм. Готските сили са разделени на две още преди битката при Никополис. Едната част след като опустошава Долна Мизия навлиза в Тракия и обсажда Филипополис. Другата група начело с Книва се сблъсква отново с Деций при Бероя и печели първата си битка, с което получава преимущество в конфликта. Императорът се оттегля, за да регрупира войските си на Дунавския лимес, а Книва се присъединява към обсадата на Филипополис. Мащабното и продължително нападение, както и липсата на императорското присъствие води до предаването наградата от бранителите му, които обявяват своя военачалник Приск за император. Макар и да не продължава дълго, този бунт позволява на готите да опустошат и разграбят Филипополис и да започнат да се изтеглят с голямо количество пленници и плячка. По същото време в Рим също избухва краткотраен бунт начело с Валенс, станал възможен изглежда, поради временното отсъствие на всички представители на семейството-принцепси от града. Съществуват основания да се допусне, че дори Хостилиан, който най-вероятно е трябвало да персонифицира императорската институция в Рим, докато баща му и брат му са воювали срещу готите, за кратко време също е отсъствал от столицата.

В началото на юни 251 г. Деций успява да пресече хода на изтеглящите се готски отряди в североизточните територии на Долна Мизия при Абритус (дн. Разград). Там протича и финалната битка, в която става немислимото – Деций и синът му Херений загиват на бойното поле. Рим губи в битка двама императори. Войските бързо избират нов владетел, успешният пълководец Требониан Гал, но митът за непобедимата Римска империя е разбит.

Независимо от известната разлика в детайлите, основната картина изграждана за периода на управлението на Деций е подобна при повечето автори. Тя подчертава идеята за период изпълнен с опити за вътрешни реформи, управлявани и доминирани от външното влияние. Вглеждането в детайлите обаче измества акцента и инициативата на политиката навътре, като резултат от активността на централната власт. Готите са неоспоримият катализатор на ситуацията, но действията на Деций далеч не изглежда да са поредица от реакции в

неочаквани ситуации. Характерно за времето на войнишките императори, и особено за 40те–50те години на III в. е това, че новите владетели нямат време и право тепърва да се ориентират в действителността след встъпването си на власт. Това в пълна сила се отнася и за Деций, който очевидно вече има конкретни идеи какво трябва да се промени и откъде идва основната опасност за Римската империя.

ЧАСТ IV

УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРЕБОНИАН ГАЛ (251–253 г.)

Четвъртата част от дисертационния труд е посветена на управлението на Требониан Гал (251-253), като целта е да се провери дали широко разпространената представа за инертност и незаинтересуваност на този император се доказва от изворовия материал или напротив, намира опровержение.

1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ИСТОРИЧЕСКАТА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ ОТ ПЕРИОДА В СВЕТЛИНАТА НА ИЗВОРОВИЯ МАТЕРИАЛ

Въпреки кратката продължителност, властването на Требониан и неговия син Волузиан поставя ред въпроси: началото на новото управление и споровете около вината на Требониан за гибелта на Деций; сключеният договор с готите; вътрешната хронология на управлението; титулатурата на владетелите; отношението на Требониан към семейството на Деций и конкретно към сина му Хостилиан; идеята, че смъртта на последния е причинена именно от новия принципс; активността на политиката и мерките, които Требониан и Волузиан предприемат; идеята за готвена офанзива срещу Сасанидите и краха на евентуалната им подготовка; край на властта на двамата императори. Прави впечатление, че дори в изследвания, които представят сравнително цялостен образ на двамата, липсва опит за вглеждане в балканските провинции Долна Мизия и Тракия, където всъщност се случват съответните събития.

В нумизматичния, папирусен и епиграфски материал се откриват данни, които обогатяват представата за съответните императори, изграждана от

историческите наративи. Важни свидетелства за управлението на Требониан Гал и Волузиан са запазени I в *Codex Iustinianus*. Законите се вписват в тенденцията, забелязана още при рескриптите на Филип Араб и неговия син, където основната група закони са от семейното право. Това може да се тълкува като ясна индикация, че въпреки трудностите в периода се обръща специално внимание на семейните взаимоотношения. Търсенето на много дълбок, освен очевидния, смисъл в двата запазени закона би довело до безкрайно и опасно теоретизиране. Те биха могли да дадат само някои вероятни насоки за мислене и да бъдат в помощ на анализа на останалия изворов материал.

В монетосеченето се откриват и ясни свидетелства за присъствието на Херения Етрусцила и Хостилиан във властта дори след смъртта на Деций $\square$ емитирането за съпругата и сина продължава без прекъсване както в Рим, така и в Антиохия. Очевидно е постепенното преливане в новата ситуация и разбирателството с Требониан Гал и Волузиан. Типовете внушаващи идеята за мир и разбирателство продължават по време на цялото управление на Гал и сина му. Прави впечатление също рязката промяна от силно военизираното по същност и внушение управление на Деций, към по-цивилното и миротворно управление на Требониан Гал и Волузиан. С голяма сигурност може да се предположи, че двамата владетели се опитват да сменят акцента на имперската политика. В монетосеченето е отразена и унищожителната чума. Изглежда на помощ именно срещу нея в монетите се призовават целебните сили на *Apoll. Salutari*.

Управлението на Требониан Гал и Волузиан завършва по характерен за епохата начин. Обстоятелствата правят паралела със събитията при Филип Араб и сина му Филип млади явен и дори налагат усещането за определена цикличност в периода 244–253 г. Етапите на тази цикличност са с различна продължителност, но събитията, които я изграждат, имат сходен контекст.

Специално внимание в тази глава е отделено и на узурпатора и кратковременен император **Емилиий Емилиан**. Представата за неговата личност е набор от спорни идеи, поради което, въпреки отделни особености, той се нарежда сред типичните представители на периода на войнишките императори. Малко се знае за корените на Емилиан, а вариантите за потеклото му варират от ниско до царско. На базата на епиграфски и нумизматичен материал изследователите идентифицират съпругата му като Гая Корнелия (*Gaia Cornelia Supera*).

Требониан назначава Емилиан за управител на мизийските и панонските провинции, като го изпраща с допълнителни сили, за да умиротвори положението там. Конкретното назначение на новия провинциален управител представлява проблем, заради липсата на уточнение в изворите. Управлението на няколко провинции в периода не е прецедент. Изглежда назначението на Емилиан е в мизийските територии, вероятно с център Долна Мизия, където всъщност са насочени готските нашествия още от 248 г. Там са съсредоточени и основните римски войски в региона, с чиято помощ той постига успехите си. Връзката му с Панония е по-скоро с конкретно военен характер, тъй като сведението на Зосим свързващо го с тези територии, го определя като „*legionum Pannoniae dux*”.

По време на мандата в Долнодунавските територии Емилиан успява да постигне успехи срещу нахлуващите племена. Това бързо му печели лоялността на легионите. Скоро успява да завземе властта след като още преди прекия сблъсък Требониан Гал и Волузиан са убити от собствените им войски. Емилиан получава признание от сената, вероятно в края на юли – началото на август 253 г. В изворите е отразено и неговото желание да управлява заедно със сенаторите. За себе си той запазвал само военната власт, а гражданите дела предоставял на тях.

В повечето изследвания се налага идеята, че Емилиан управлява само три-четири месеца, а краят на краткото му властване се поставя около средата на септември. Сполетян е от съдбата на предшествениците си – и той е убит от собствените си войници на *via Flaminia*, близо до *Spolentium*.

Възстановимата от писмените изворите представа за управлението на Требониан и Волузиан е прекалено несигурна и спорна. Често противоречиви, те дават оскъдна информация само за няколко събития; детайлите остават скрити, а многобройните въпроси, които се появяват, трябва да търсят отговор в друга насока. Такава възможност предоставя работата с нумизматичните и епиграфски материали, както и с папирусите.

Въз основа на наративите, изследователите често изграждат силно отрицателна представа за управлението на Требониан Гал. Обвиняван е в некомпетентност и нехайство. Конкретните прояви на властта му под формата на епиграфски и нумизматични паметници разкриват друга реалност, като свидетелстват за управление, което се опитва да се справи с множество проблеми едновременно. Голямото количество милиарни камъни поставя под въпрос традиционно твърдяната инертност на двамата августи, които не се отделяли от

столицата. Монетосеченето от своя страна подсказва политика, която внимателно подбира внушенията, за да намали напрежението в обществото.

Впечатление прави още едно важно обстоятелство: отрицателният образ на Требониан се изгражда от сведенията на Зосим, който изглежда е положително настроен към Деций. След като въвежда идеята за смъртта на последния в резултат от заговор на Гал, Зосим продължава да критикува и демонизира новия владетел. Отрицателно отношение се открива и в 13-тата от Сибилинските книги. Трябва все пак да се отбележи, че сведенията на този профетичен текст са силно объркани. Ред изследователи смятат, че самият автор на пророчеството е с източен произход. Това би обяснило отрицателното внушение на текста, вероятно създаден от жител на страдащите от Сасанидското нашествие територии, които централната власт не успява да защити.

3. СВИДЕТЕЛСТВАТА ЗА УПРАВЛЕНИЕТО НА ТРЕБОНИАН ГАЛ И ВОЛУЗИАН В ПРОВИНЦИИТЕ НА ИМПЕРИЯТА

В тази глава са анализирани данните, които магат да се открият в нумизматичните и епиграфски паметници от провинциите силно засегнати от нападенията на Сасанидите и отвъддунавските племена. Публикуваните до момента изследвания по темата показват, че двамата императори, и особено Волузиан, са сравнително добре засвидетелствани в епиграфските и нумизматични данни от провинции като Италия, Норик, Далмация, Горна Мизия, Македония, Африка, Сирия, Киликия и най-вече във Фригия и Лидия. Независимо от краткото си и напрегнато управление, те изглежда водят активна и адекватна на ситуацията политика, която няма нищо общо с усещането за бездействие, което писмените извори налагат. Достигналите до нас паметници доказват, че в лицето на Волузиан централната власт присъства и в провинциите. Отново се прилага практиката, документирана за времето на Септимий Север – отговорностите на централната власт са разпределни с цел физическото присъствие на нейните членове на няколко фронта. В случая Требониан се грижи за стабилизиране положението в центъра на Империята – Рим, докато синът му изглежда пътува в провинциите, където присъствието на императорската институция било необходимо.

Нападенията на готите и техните съюзници в тракийските провинции на империята при управлението на Требониан Гал и сина му Волузиан се превръщат в

катализатор на бързата смяна на венценосците. Именно през Долна Мизия и Тракия те започват да навлизат все по-дълбоко в имперските територии и достигат до Малоазийските брегове. На изток Сасанидите също са много активни. През разглеждания период близките до сърцето на Империята Балкани и източните провинции са поставени в сходна позиция под натиска на външни сили. Важно за възстановяването на историческата действителност от това време е да се проследи взаимното влияние на случващото се на тези два фронта на Империята.

Нумизматичните данни говорят за активно монетосечене особено в източните провинции. Комбинацията от назряваща външна опасност и засилено емитиране би могла да подсказва целенасочена подготовка на императорите за сблъсък със Сасанидите.

От своя страна епиграфските паметници оставят впечатление за едно динамично управление. Дори ако надписите не се възприемат като доказателство за евентуално императорско присъствие в съответните райони, то количеството им е ясен признак за активната политика на двамата августи. Надписите от името на Волузиан или в негова чест подкрепят предложената в литературата идея, че той е деен в провинциите и вероятно е предприел пътуване през 252 г. Във връзка с тази му роля прави впечатление, че в двете Панонии паметниците и за двамата са издигнати от военни части. Фактът, че III Тракийска ала (Горна Панония) и I Алпийска конна кохорта (Долна Панония) носят като титла името на Волузиан идва да покаже личната връзка на младия август с войската и, вероятно, активната му ангажираност с панонските провинции. Монетесеченето на тракийските градски монетарници, макар и ограничено като обем, свидетелства за водещата роля на Волузиан като представител на императорската институция и в провинция Тракия. Липсата на активни монетарници в Долна Мизия, както и на епиграфски паметници и от двете провинции също има информативна стойност. Обяснението би могло да се търси в несигурността на региона, където емитирането и строежите се оказват невъзможни за момента.

Комбинираните нумизматични и епиграфски свидетелства от отделните провинции на Империята безспорно говорят за инициативността на Требониан Гал и Волузиан. Изглежда заетостта на младия представител на новата династия с източния фронт е основната му задача в периода. Именно там Рим е изправен пред равностоен, а в момента дори превъзхождащ го противник в лицето

на Сасанидската империя. Сведенията от територията на Тракия също подчертават водещата роля на Волузиан. Тя като част от балканските земи на Империята служи като мост между Запада и Изтока. Отчетеното сериозно присъствие на хора с тракийски произход в римските военните части засвидетелствани по Среден Ефрат, доказва убедително обвързаността на провинцията с подготовката на военните действия на Изток.

3. ОПИТ ЗА РЕКОНСТРУИРАНЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА СЪБИТИЙНОСТ ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ ЛЯТОТО НА 251 Г. ДО ЕСЕНТА НА 253 Г.

След смъртта на Деций и Херений при Абритус, долнодунавските легиони издигат за владетел Требониан Гал, който единствен удържа трайни победи над готите на Книва. Заедно с него войските вероятно издигат сина му Волузиан като цезар. Новият император сключва договор с готите, като им обещава годишен трибут и правото да запазят плячката и пленниците си, срещу условието да напуснат римските територии. В момент, когато Рим претърпява нечувано поражение и за пръв път губи на бойното поле своя владетел и символ на имперската мощ, тази цена изглежда приемлива, за да се осигури известна стабилност на държавата.

След като се справя със ситуацията по Долнодунавския лимес, Требониан отива в столицата. Там осиновява все още живия наследник на Деций, Хостилиан и скоро след това го обявява за август и съ-император. Собствения си син първоначално оставя с титлата цезар. Зачита също правата на Херения като августа и обожествява Деций. Тези действия очертават една основна линия в политиката на новия владетел. Той държи да наложи усещането за непрекъснатост и стабилност в централната власт. Тенденцията е ясно представена и в централното монетосечене на императора. Това не спасява Требониан от така популярните за периода обвинения към всеки нов владетел за участие в кончината на предшественика му. Към края на лятото или есента на 251 г. Хостилиан вероятно става жертва на чумната епидемия, вилнееща в Империята. На негово място в съ-владетел с титлата август е въздигнат Волузиан.

Основен проблем в периода на съвместното управление на двамата нови императори е върлуващата чумна епидемия. Както различните извори

свидетелстват тя взема жертви, колкото и войните, които тогава императорите водят. Опустошава с особена сила самата столица, Вечният град Рим. Във време, когато със смъртта на Деций на бойното поле митът за непобедимостта на римляните рухва, Требониан не може да си позволи да напусне за дълго столицата. Именно с чумата вероятно е свързана и политиката му на търсене на религиозна реформа и чистота, която инспирира действия, подобни на Дециевия религиозен едикт.

Деен представител на императорската колегия в провинциите е Волузиан. Нумизматичните сведения от периода говорят, че той и баща му имат ясна представа за опасността, която Сасанидите представляват за Империята. Те са в непрекъснат възход още от управлението на Ардашир I (224–241) и, като наследници на Ахеменидите, ясно заявяват претенциите си към римски територии. Двамата императори вероятно провеждат мащабна подготовка за очевидно предстоящия сблъсък със Сасанидите. С това както изглежда е свързан и основният ангажимент на Волузиан. Владетелите все пак не успяват да завършат започнатото – изпреварени са от изненадващ и разрушителен сасанидски удар при Барбалисос.

Предприетите действия срещу чумата и Сасанидите изглежда са ангажирали преобладаващо вниманието на императорите в периода. Именно в това може да се търси обяснение за политиката им по Дунавския лимес: след постигнатата договореност с готите на Книва този фронт изглежда е по-спокоен в сравнение с описаните вече опасности. Императорите все пак имат съзнанието, че съответните територии не са напълно умиротворени. Затова говори фактът, че специално изпращат там представител на властта, който да контролира положението. Въпреки проблематичността и неяснотата на назначението на Емилий Емилиан, очевидно е, че той се ползва с широки правомощия в проблемния район на Долнодунавските провинции. Необходими на по-горещи фронтове в периода, двамата съ-владетели не оставят и Дунавския лимес незащитен. Активизацията на тази граница вероятно нараства след идването на Емилиан. Именно неговата дейност се превръща в катализатор на недоволството на отвъддунавските племена, плащанията към които според изворите Емилиан спира.

Политиката на Требониан и Волузиан изглежда адекватна и с правилни приоритети. Динамиката на периода от своя страна налага друга логика на събитията. Водещото влияние на легионите превръща отсъствието на императорите от „готския фронт” решаващо за тяхната съдбата. Именно там

новият им избраник Емилиян е обявен за император и се насочва към Рим. Изменчивата лоялност на легионите се проявява и когато, преди да изчакат помощта на Валериан, на път да се изправят срещу узурпатора, Требониан Гал и неговият син са убити от собствените им войски при Интерамна или форум Фламиний.

Определенията за втората половина на III в. сл. Хр. варират от време на хаос и упадък до етап на ускорено развитие и метаморфоза на римския имперски организъм. Затова е необходимо вглеждане в детайлите на периода, останали извън историческите наративи. В тази насока управлението на Требониан Гал и Волузиан има нужда от допълнително проучване. Прави впечатление, че това е време, в което централната власт залага на символите на плавния преход и стабилността. Поема се в посока на демилитаризиране на самото общество, за да се свали натрупалото се напрежение. Подобна мярка далеч не изглежда да е с цел владетелите просто да си подсигурят властта, тъй като при силното влияние на армията това е непопулярна политика. Става дума по-скоро за стремеж за решаване на проблемите в посока отвътре навън. Въпреки това критичната ситуация в провинциалните територии се оказва нерешим в условията проблем. За пореден път в периода 244–253 г. от тракийските провинции на Империята се надига вълната на военното недоволство, която преобръща статуквото в централната власт и поставя нов владетел в Рим.

Заклучение

Изследването на управлението на императори като Филип Араб (244–249), Траян Деций (249–251), Требониан Гал (251–253) и Емилиј Емилиан (253) предоставя възможност, а и изисква, работа с разнороден материал. Този подход демонстрира, че в нумизматичните, епиграфски, папирусни, юридически и археологически източници се крие не по-малко и по-малощна информация, отколкото в наративните. За разглеждания деветгодишен период всеки анализ, игнориращ която и да е от тези категории извори рискува да остане непълноценен, заради непълния характер на отделните сведения. А това води до изкривяване на историческата картина.

Подбраните четири управленски периода биха могли да се разглеждат като логически обединен етап в развитието на процесите, характеризиращи втората половина на III в. В т.нар. време на войнишките императори правят впечатление няколко общи тенденции, които се забелязват и при властването на четиримата.

Несъмнено на първо място трябва да се постави основната роля на легионите в тяхното въздигане. Независимо от обвиненията или реабилитиращите твърдения, които се появяват в наративите, единственият неоспорим елемент около идването и падането на всеки от четиримата владетели е намесата на военните. Трябва да се подчертае, че не може да се говори за войската като единно цяло с ясно изразени цели и идеали. Сложността и несигурността на вътрешната ситуация през тези години в голяма степен е породена именно от липсата на общо начало в интересите на отделните армейски части. Този факт обуславя едновременната поява на няколко кандидати за централната власт, издигнати и поддържани от легиони разположени в различни райони. Мотивацията за акламирането на определен избранник изглежда не е свързана до толкова с неговите лични управленски качества, морал и политически опит. Бъдещите императори се забелязват благодарение на военните им успехи. Все пак това остава само повода за вниманието към тях. Истински важно за войниците е човекът начело на Империята да познава техните конкретни нужди и да е готов да се съобразява с тях. Верността на легионите винаги е на страната на по-силния, което прави практически невъзможно за някой от владетелите да успее да стабилизира властта си, без да бъде предприета кардинална промяна на системата.

Обща характеристика на четиримата владетели от периода 244–253 г. е, че имат опит в управлението на Империята и преди възкачването им на трона. Вероятно именно това е причината политическите програми на Филип Араб, Траян Деций и Требониан Гал да са ясно заявени и проследими още от началото на властта им. Реформите и законодателството, които могат да бъдат възстановени за периода показват желание за въвеждане на ред в обществото. Като се започне със запазените правни регламентации на взаимоотношенията в семейството, и се стигне до реформите, организиращи поведението на цялото население на Империята, ясно се отличава политиката за стабилизиране и приобщаване на населението към идеята за единна общност.

Ясно открояваща се черта на политиката от подбрания период несъмнено е и желанието за придържане към традицията. Управленията на Филип Араб, Траян Деций и Требониан Гал се явяват пряко продължение на основните тенденции наложени от Септимий Север (193–211) и неговата династията. Това особено ясно се вижда в областта на правораздаването. Неизменно те го следват и в отношението към военните като към основна сила в държавата, на която разчитат и с която се съобразяват. Изглежда този елемент е по-скоро последствие от вече наложено статукво, отколкото от личното желание и разбиране на владетелите. Именно при императорите, обект на настоящето изследване, се наблюдава едно отклонение от държавническите насоки заложили от Септимий Север. При Филип, Деций, Требониан и Емилиан се отчита завръщане към традиционната идея за управление съвместно със сената. Естествено, последният вече не е важната и политически мощна републиканска институция. Все пак и четиримата търсят санкцията му при идването си на власт и се допитват до него в определени моменти. Сенаторската прослойка излъчва личности, които стигат до върховната власт, макар и като фактически избраници на военните. На това се дължат и опитите да се въведе работеща система, в която решенията да се взимат и балансират между няколко властови институции.

Нов аспект се налага и при легитимирането на новите владетели, които не търсят несъществуващи генеалогични връзки като основание за тяхното право да са на престола. Сега акцентите са други: Филип обожествява баща си; Деций почита ред деифицирани императори, заявявайки желанието си да се присъедини към общността на „добрите императори”; Требониан осиновява Хостилиан и на практика слива собствената си династия с тази на Деций, който вече е *divus*.

Основен елемент, който Филип Араб, Траян Деций и Требониан Гал възприемат и развиват е ролята на владетелското семейство в императорската институция. Въздигането на неговите членове в регламентирано овластени представители на тази институция става още по-бързо при владетелите от 244–253 г. На практика подобни решения са сред първите инициативи на новите владетели. Забавяне с около година има само при Деций, но белезите на тази политика се забелязват още от началото на властта му. Личността на силната август, крепител и пазител не само на собственото си семейство, но и на цялата Империя е един от ключовите елементи в тази политика. Такава липсва само при

Требониан, но по това време Дециевата съпруга Херения все още изпълнява поне за кратко тази роля. В турбулентното време, в което идват на власт, бързото налагане на собствена династия със силна императорска двойка и наследници, които са част от управлението от самото начало, е заявка за оставане във властта. Съвсем различен, естествено, е въпросът до колко тази заявка се оказва изпълнима.

Ролята на синовете съ-императори изглежда отива отвъд простото подсигуриране на пряк наследник, който да е познат на народа. Две основни и взаимно обвързани причини правят тяхното съществуване логично и необходимо. Империята се изправя пред все по-организирани и опасни противници по границите си. Активността им на различните фронтове често съвпада. В период, когато войските непрестанно издигат своите пълководци за владетели, политиката на централната власт да подсигури присъствието на пълноправен свой представител на горещите граници изглежда особено адекватна. Нуждата от пряк контрол върху легионите е очевидна. Единственият сигурен начин за постигането му е присъствието на Императора начело на военните сили. Това става възможно чрез въздигането дори на все още прекалено младите синове на управляващите владетели първо в цезари, а в последствие – в августи. Крехката им възраст изглежда не ги оставя само фиктивни представители на имперската мощ и задължения. Нумизматичните и епиграфски свидетелства от целия период 244–253 г. ясно доказват личното присъствие в определени райони на младите владетели и тяхната ангажираност с военните сблъсъци на Рим.

Сходства между ситуациите, в които се намират и действат Филип Араб, Траян Деций, Требониан Гал и Емилий Емилиан се откриват не само във вътрешното състояние на държавата, но и във външнополитическото ѝ положение. Рим има проблеми почти на всички граници с различни по тип и възможности противници, но двама от тях се открояват до степен да се превърнат в решаващ фактор за развитието на Империята. На изток протичат първите същински сблъсъци с новата възходяща сила, Сасанидската империя, начело с царя на царете Шапур I. На този фронт Рим е изправен пред опасен и в много отношения равностоен враг. Претенциите към ахеменидското наследство превръщат двете империи в преки съперници за териториите в източните провинции. Постоянната заплаха от тази страна изисква съсредоточаването на сериозен ресурс в региона, което е осъзнато от управляващите семейства на Филип, Деций и Требониан.

Изглежда все пак, че Дунавската граница води в надпреварата за вниманието и на четиримата императори от периода 244–253 г. Сблъсъците с готските племена се превръщат в най-ясно проследимия и на практика непрекъснат процес по времето на четирите управления. Макар и далеч не така добре организирани и мощни като Сасанидските, нападенията на готите заедно със съпътстващите ги карпи и други отвъддунавски племена, постигат нещо немислимо до момента. Те пренасят бойното поле във вътрешността на Империята. Тракийските провинции Долна Мизия и Тракия, често оставащи вън от разказите за периода като периферни, през въпросните девет години всъщност са превърнати в център на Империята. По Долнодунавския лимес се издигат и сменят императори; там Рим губи двама владетели. Катализатор за всичко това са готските нашествия, които достигат своя връх под ръководството на Книва през 251 г. Римската империя се оказва неспособна да се справи с противник, чието обществено развитие е несравнимо с римското. Това само идва да покаже нуждата от ускорено коренно преобразуване на държавното управление.

Заклучението, което естествено се налага при изследването на времето на Филип Араб и Филип син (244–249), Траян Деций с Херений и Хостилиан (249–251), Требониан Гал с Хостилиан и Волузиан, а след това само с Волузиан (251–253), изключва даването на крайни определения за това дали са добри или лоши владетели. Анализът на управленията им в контекста на динамиката на това време всъщност свидетелства, че макар и да са издигнати от легионите, които в периода са реалният хегемон на властта, те са с достатъчно политически опит, за да виждат опасностите, които крие състоянието на Империята. По всичко изглежда, че те са способни да взимат бързи и адекватни решения, дори и с ясното съзнание, че подобни решения биха повлияли на тяхната популярност.

Настоящият дисертационен труд не цели налагането на определено разбиране за историческата действителност в средата на трети век, а предлага една от възможните реконструкции на периода 244–253 г.: кои са и как действат римските императори срещу готите по Дунавския лимес и срещу Сасанидите на източната граница; как защитават имперската цялост и бъдеще.

АВТОСПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Разглежданият период е слабо изследван, а подобен анализ на състоянието на тракийските провинции Долна Мизия и Тракия в годините 244–253 г. се прави за първи път.

2. На база наративните, епиграфски, нумизматични, юридически и папирусни извори в дисертационния труд е предложена нова реконструкция на управленията на императорите Филип Араб (244–249), Траян Деций (249–251), Требониан Гал (249–251) и техните съ-владетели, както и на няколкомесечната власт на Емилий Емилиан (253 г.).

3. Конкретният анализ на запазените юридически документи и интерпретацията им в контекста на събитията от периода откроява някои нови характеристики на политиката, водена от разглежданите императори.

4. Чрез интерпретацията на нумизматичния и епиграфски материал от Долна Мизия и Тракия като потенциален източник на информация за конкретни прояви на централната власт в двете провинции е детайлизирана представата за изследвания период.

5. Аргументирана е възможността на връщане от източните провинции към Рим, след като е получил върховната власт Филип Араб да се е движил по Диагоналния път – основната пътна артерия в тракийските земи.

6. Обоснована е нова датировка на мандата на управителя на провинция Тракия Sex. Furnius Publianus в период, който включва годината 244, вместо традиционно наложилото се датиране 247-249.

7. Формулирани са нови аргументи в подкрепа на предложената наскоро алтернативна теза за трите (а не две) вълни на готските нашествия в периода 248–251 г.

8. Аргументирана е възможна военна подготовка в източните територии водена от императорите Требониан Гал и Волузиан в отговор на сасанидската заплаха.

9. Изготвеният каталог с текстовете на основните папирусни документи, съдържащи информация за изследваните години допринася за пълноценното проучване не само на времето 244-253, но и на целия период на войнишките императори.

10. Систематизирани са и анализирани запазените в Codex Iustinianus разпореждания на императорите от периода 244–253 г.

11. Формулирани са аргументи срещу наложилата се политическа митология (демонизиране) около управленията на императорите Филип Араб, Траян Деций и Требониан Гал. Предложена е тяхната преоценка в исторически план като адекватни на периода и условията, при които протичат.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. „Римският император Филип Араб (244–249 г.) и неговото управление”, *История*, 2009, кн. 1–2, 9–22.
2. „Политическите митове в Римската империя: случаят Филип Араб (244–249 г.)”, В: *Акти на международна конференция „Политическа митология и история”* 2-4 април 2009, София, 2010, 137–151.
3. Рецензия на: John K.-P. Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284). Bd. I-II, unter Mitwirkung von Udo Hartmann und Thomas Gerhardt, Akademie Verlag, Berlin, 2008 - *Archaeologia bulgarica*, 2009, 3, 85–89.
4. „Кризата в Рим през III в. сл. Хр.: основни проблеми на периода 244–253 г.”, В: *Акти на ежегодната конференция Кюстендилски четения („Кризата в историята 20 г. по-късно” 29–31 май 2009)* (под печат).
5. „Retrievable presence of Emperor Trebonianus Gallus (AD 251-253) in the Thracian provinces of the Roman Empire”, In: *Acts of XIth International Congress of Thracology* (Istanbul University, Faculty of Letters, Center for Southeast European Studies). Istanbul 8 – 12 November (forthcoming).